

Makalenin Geliş Tarihi: 09.10.2019
Kabul Tarihi: 29.11.2019
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ VE İSMET PAŞA*

THE ISSUE OF CAPITULATIONS AT THE LAUSANNE PEACE CONFERENCE AND ISMET PASHA

Erkan CEVİZLİLER**

Seyhan AKBULUT***

ÖZ

Lozan Barış Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık senedidir. Aynı zamanda İsmet Paşa'nın ülkesine kazandırdığı çok önemli bir diplomatik zaferdir. Diplomatik alanda Mudanya Mütarekesi görüşmeleri dışında herhangi bir tecrübesi olmayan İsmet Paşa, kapitülasyonlar meselesinin görüşüldüğü oturumda kendi diplomasisini amatör diye eleştirmişti. İsmet Paşa; "...*Kapitülasyon meselesinde benim uğradığım güçlük, biraz da askerlikten gelip amatör olarak diplomatlık yapmamdan doğmuştur. Benim bu vaziyetimden istifade etmek isteyen diplomatlar her tekliflerini, her iddialarını diplomasinin usulüne ve kaidesine uygun bir şekilde ileri sürüyorlardı. Ben bu iddialara karşı amatör diplomat olarak ve asker tabiatıyla fikrimi kısa ve kuru ifadelerle söylemek hastalığı içinde bulunuyorum, böyle karşılanıyordum...*" demekteydi. Ancak oturumlar devam ettikçe İsmet Paşa diplomatik savaşın kurallarını öğrenecek ve müzakereci bir tutum benimseyecekti. Kapitülasyonlar meselesi konferansı uzatan önemli meseleler arasında yer almaktaydı. İngiltere Baş Delegatesi Lord Curzon'un Musul meselesine perde olarak kullandığı bu mesele, ancak konferans ikinci kez toplandığında

* Bu makale danışmanlığını Doç. Dr. Erkan Cevizliler'in yaptığı ve Seyhan Akbulut tarafından Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan, Lozan Konferansı Sürecinde İsmet Paşa isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi; erkanc@atauni.edu.tr; ORCID: 0000-0003-1199-3610

***Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi; tarihciakbulut27@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3573-2151

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article: Erkan Cevizliler- Seyhan Akbulut, "*Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa*", Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, VIII, S.2, (2019), s.161-193.(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

çözümüne kavuştu. Maddi, iktisadi ve adli kısıtlamaları içeren ve Osmanlı Devleti'ni yüzyıllarca Batı'ya tutsak eden kapitülasyonlar, Lozan Barış Antlaşması ile tarihe karıştı.

Anahtar Kelimeler: İsmet Paşa, Kapitülasyonlar, Lozan Barış Konferansı, Türk Heyeti

ABSTRACT

The Lausanne peace treaty is an instrument of independence of the Republic of Turkey. It is also a very important diplomatic victory that Ismet Pasha won for his country. Ismet Pasha, who had no experience in the diplomatic field other than the Mudanya armistice negotiations, had criticized his own diplomacy as amateur during the session where the capitulations issue was discussed. Ismet Pasha said, " ... *the difficulty I experienced in the matter of capitulation arose from the fact that I came from military service and became an amateur diplomat. The diplomats who wanted to take advantage of my position were putting forward their every offer and every claim in accordance with the procedure and principle of diplomacy. I am against these claims as an amateur diplomat and as a soldier of nature my mind is in the sickness of saying short and dry statements, I was being welcomed like this...*" he said. However, as the Sessions continued, Ismet Pasha would learn the rules of diplomatic warfare and adopt a deliberative stance. The issue of capitulations was among the important issues that extended the conference. It was only when the conference convened for a second time that the British chief delegate, Lord Curzon, used the Mosul issue as a curtain. The capitulations, which included material, economic and judicial restrictions and kept the Ottoman Empire captive to the West for centuries, were made history by the Lausanne peace treaty.

Keywords: Ismet Pasha, Capitulations, Lausanne Peace Conference, Turkish Delegation

GİRİŞ

Milli Mücadele'nin muharebeler döneminde Türk kuvvetlerinin edindikleri büyük zaferler ile mütarekenin yolu açıldı. Müttefikler, özellikle İngilizler bu durumu kabullenmek istemeseler de kamuoyunun barış taraftarı olması ve Müttefik Devletlerin de yeniden savaşmak için yeterli ekonomik ve askeri gücü kalmamasından dolayı

mütareke tek çıkar yol oldu.¹ Mütareke ortamının sağlanması için çokça görüşmeler yapıldı ve nihayetinde Mudanya’da toplanılması kararı alındı.² Türk Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa adına, Büyük Millet Meclisi tarafından Mudanya Mütarekesi’nde ülkeyi temsil etmek üzere İsmet Paşa görevlendirildi.³ 3 – 11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan Mudanya Mütarekesi, BMM Hükümeti için büyük bir diplomatik başarı oldu.⁴ Doğu Trakya savaşı geri alındı. BMM Hükümeti’nin Müttefikler ile resmi bir münasebette bulunması, Milli Mücadele’nin başarısını taçlandırdı.⁵

Mütareke boyunca bir takım başarılar elde edilirken İsmet Paşa’da tecrübeli, dirayetli ve sabırlı bir diplomat karakteri sergiledi.⁶ Mütareke görüşmelerinde İngiltere’yi temsil eden General Harigton, toplantıları değerlendirirken İsmet Paşa’yı silik bir karakter olarak nitelmiş, fakat aynı zamanda Türk ordusunda sevilen bir general olduğunu belirtmişti.⁷ General Harigton’un en çok dikkatini çeken husus, İsmet Paşa’nın Ankara’dan talimat almadan herhangi bir karar vermemesi ve duygularını belli etmemesiydi. İsmet Paşa’nın bu tutumu Harigton’a göre oldukça katıydı. Konferans boyunca bir arada çalışırken İsmet Paşa’nın çok titiz davranması da Harigton’un gözünden kaçmadı. Bu özellikler İsmet Paşa’yı Mustafa Kemal Paşa’nın gözünde bir adım öne çıkaran özelliklerdi.⁸

Mustafa Kemal Paşa için barış konferansında BMM Hükümeti’ni temsil edecek heyetin seçilmesi çok önemliydi. Bu konferans sadece BMM Hükümeti ile Yunanistan arasındaki savaşı değil, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı’nı sonuçlandıracak bir konferanstı. Bu sebeple konferansa gidecek olan heyet üyelerinin her anlamda güçlü vasıflara sahip olmaları gerekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa’ya göre heyet üyeleri, yabancılara verdikleri tavizler ile Osmanlı Devleti’ni yaşatmaya çalışan zihniyetle yetişen ve bu zihniyeti benimseyen diplomatlar olmamalıydı.⁹ Konferansa gidecek heyetin

¹ İsmail Eyyüboğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 85.

² David Walder, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 283.

³ Muhittin Gül, “*İsmet İnönü’nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*”, **Kurtuluş Savaşı’na Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1994, s. 13.

⁴ Mudanya Mütarekesi görüşmeleri ve maddeleri için bkz. İ. Eyyüboğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s. 148-245; Tevfik Bıyıkoğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 450-460.

⁵ **Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı, 16-121.

⁶ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 288.

⁷ D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 367.

⁸ M. Gül, “*İsmet İnönü’nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*”, s. 14.

⁹ T. Bıyıkloğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, I, s. 465.

başında; kayıtsız şartsız istiklali arayan ve bunu sağlamak adına her türlü tedbiri ve kararı almaktan korkmayan, haklı olduğu durumlarda müdafaadan kaçınmayan, muhakeme ve münakaşa durumlarında en karışık meselelerde bile odak hususa yüklenebilen ve ağır durumlarda sorumluluk alabilen biri olmalıydı.¹⁰ Tüm bunları ele alan Mustafa Kemal Paşa, yaptığı gözlem ve görüşmelerden sonra, hiç ismi geçmeyen İsmet Paşa'yı konferansa göndermek niyetindeydi. Barış görüşmeleri için Mustafa Kemal Paşa'nın uygun gördüğü ve birçok kişiyle paylaştığı bu karar Ankara'ya bildirildi ve hem Bakanlar Kurulu hem de Meclis¹¹ bu kararı memnuniyetle karşıladı. Yusuf Kemal Bey görevinden istifa etti ve 26 Ekim'de İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı'na seçildi.¹² Hemen ardından 31 Ekim'de Barış Konferansına gidecek heyetin başı olarak tayin edildi.¹³

Mustafa Kemal Paşa bu çok önemli görevi İsmet Paşa'ya neden verdiğini tam olarak açıklamamış olsa da, tanıdığı günden beri ona ayrı bir önem verdiği görülmekteydi. İsmet Paşa Nisan 1920'de Ankara'ya geldikten bir süre sonra Albay rütbesiyle Genelkurmay Başkanı yapılmış ve akabinde Batı Cephesi Kumandanlığı görevine getirilmişti. Bu görevlerindeki başarısı onu Mudanya'ya götürmüştü, şimdi de Lozan'a götürecekti.¹⁴ İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi karşısında itaat etmiş, ancak istemediği bir sorumluluk altına girmek durumunda kalmıştı.¹⁵ Zira bu görevle bir nevi tüm ülkenin geleceğinin sorumluluğunu almıştı. Diplomatlarla muhatap olacağı için çekince yaşamaktaydı. Ancak İsmet Paşa'nın Harp Akademisi'nde gördüğü metotlu eğitim, diplomatik alandaki tartışmaların tahlilini doğru şekilde yapmasını ve doğru karar almasını sağlayacak nitelikteydi. Memleketin yakın tarihine ve dış politikasına hâkimdi. İsmet Paşa uluslararası diplomasi alanında tecrübeli olmamakla birlikte, sabırlı, azimli ve zor bir tartışmacıydı.¹⁶

Delegelerin seçilmesinin ardından, 13 Kasım 1922 günü toplanacak olan konferansa gidecek heyete Meclis bir talimat verdi. Bu talimatta Kapitülasyonlar için şu

¹⁰ M. Cemil Bilsel, **Lozan**, II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1933, s. 5-6.

¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 198.

¹² Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 271; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 116; Tefvik Rüştu Aras, **Görüşlerim**, Tan Kitapevi, s. 122; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 237.

¹³ Yüksel Kaştan, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 118.

¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, III, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 48-49.

¹⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014, s. 315; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 216.

¹⁶ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s. 466-467.

karar vardı: “*Kapitülasyonlar kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.*”¹⁷ Meclis’in kararı netti. Buna karşılık Müttefikler konferans öncesi yaptıkları toplantıda, Kapitülasyonların bazı değişikliklerle yürürlükte kalmasının sağlanması yönünde karar aldılar.¹⁸ Bu durum, konferans başlamadan görüşmelerde yaşanacak olan tıkanmanın habercisiydi. İsmet Paşa heyetiyle 9 Kasım’da İstanbul’dan Lozan’a hareket etti. 12 Kasım’da Lozan’a vardı.¹⁹ 13 Kasım’da başlaması gereken konferans 20 Kasım’da başladı.²⁰

Müttefiklerin konferansı ertelemelerinden anlaşılacağı gibi, konferans zorlu bir sürece tabii idi. Konferansta Türk Heyeti’nin temsil ettiği devlete, bir strateji gereği hep mağlup gözüyle bakıldı. Bu durum heyeti oldukça zorlayacaktı. Örneğin İtalyan kamuoyuna göre Lozan’da iki ayrı barış görüşmesi yapılacaktı. Birincisi BMM Hükümeti ile Yunanistan, ikincisi Müttefikler ile BMM Hükümeti arasındaydı. İlkinde BMM Hükümeti galip Yunanistan mağluptu, ikincisinde ise Müttefikler galip, dünya savaşını kaybeden Türk tarafı mağluptu.²¹

I- LOZAN BARIŞ KONFERANSI’NIN BİRİNCİ DÖNEMİNDE KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ

A- KAPİTÜLASYON TERİMİ

Kapitülasyon kavramının; Latince ‘*sözleşme yapma*’ anlamındaki ‘*capitulare*’ kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Dahası İtalyancada ‘sözleşme’ kelimesine karşılık olarak ‘*capitulazione*’ kelimesi kullanılmaktadır. Akdeniz’de bulunan İtalyan kent devletlerinin ticarete gelişmiş olup vatandaşlarına ayrıcalıklı bir rejim uyguladıkları bilinmektedir.²² Kapitülasyonlar ayrıca, Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışında sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde buldukları devletin yetkilerine değil de, kendi devletlerinin yetkilerine tabi olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklarla, ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve ayrıcalıklar düzeni şeklinde tarif edilebilir. Avrupalı devletler bu ayrıcalıklar düzenini özellikle

¹⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, I/3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 1003-1006; Bilal Şimşir, “*Lozan’a Göre Azınlıklar*”, 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 174.

¹⁸ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele*, Alfa Yayınları, İstanbul, Mayıs 2011, s. 53-54; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 43-44.

¹⁹ İsmet İnönü, *Defterler (1919 – 1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 46-47.

²⁰ *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030/10/1017653/6.

²¹ Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Dönemi’nde Türk-İtalyan İlişkileri*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Haziran 1999, s. 347.

²² M. C. Bilsel, *Lozan*, II, s. 28-29.

Osmanlı Devleti, Mısır ve Çin üzerinde kurdular. Ancak bu rejimin uygulanmasından en büyük zararı Osmanlı Devleti gördü.²³

Bu çerçevede toparlanacak olursa, tek taraflı bir irade ile ülkede bulunan yabancı devlet vatandaşlarına adli, idari, iktisadi ve dini alanlarda bir takım hak, imtiyaz ve muafiyetler sağlayan, hükümlerin sözüne ve ruhuna aykırı harekette bulunulmadığı sürece tarafları bağlayan, geçici ya da sürekli nitelikteki düzenlemelere kapitülasyonlar denilir. Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde sürekli ya da geçici olarak oturan gayrimüslim tebaaya verilen imtiyazları içeren ve devletin en güçlü olduğu dönemde kendi rızasıyla imzalanan muahedeler kapitülasyon tanımı kapsamındadır.²⁴ Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde kapitülasyon antlaşmalarıyla gayrimüslimlere ayrıcalık tanınmasının çeşitli nedenleri vardır. Kapitülasyonların verildiği dönemde, “*yasaların kişiselliği*” ilkesi göz önünde tutularak, bir devletin vatandaşı nerede olursa olsun kendi devletinin yetkilerine tabi olması hususuna uyulmaktaydı. Diğer bir neden olarak dini boyut ele alındığında, İslam Hukuku'nun gayrimüslimler üzerinde geçerli olmaması bu kişileri kendi dini kural ve kaidelerine göre yönetme zorunluluğu ortaya çıkmaktaydı. En önemli nedenler ise mali ve siyasi nedenlerdi. Kapitülasyonların mali olarak katkısı, devletin topraklarından geçen ve ülkeden ihraç edilen mallardan vergi alınarak hazineye büyük çapta gelir sağlanmasıydı. Siyasi olarak da devletin kendi çıkarlarını korumak için batılı devletleri birbirlerine karşı kullanmayı ve yeri geldiğinde bu devletlerin kendisine saldırmalarını önlemeyi amaçladığı söylenebilir.²⁵

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları ilk kez hangi devlete verdiği hususu tartışmalıdır. Ancak yaygın kanıya göre; 1352 yılında Rumeli'yi ele geçiren Osmanlı Devleti diplomatik ilişkiler yoluyla çeşitli ittifaklar kurmaya çalıştı. Bu sebeple o dönemde Venedik ile savaş halinde olan Cenevizlilerle sıkı bir münasebet sağlandı ve ilk Osmanlı kapitülasyonu verildi. Bu tarihten sonra Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, sadece var olan kapitülasyonlar tanındı, bu dönemde ise doğrudan doğruya Fransa'ya kapitülasyonlar verildi.²⁶ Bu bağlamda Osmanlı kapitülasyonu üç kısımda ele alınabilir. İlki Bizans İmparatorluğu'ndan intikal eden kapitülasyonlar, ikincisi Osmanlı

²³ Mustafa Çufalı, “*Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü*”, **Türk Yurdu Dergisi**, IX-XX, S. 148-149, (Aralık 1999 – Ocak 2000), s. 156.

²⁴ Reşat Ekrem Koçu, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1924**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s. 402.

²⁵ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 29-30; Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 1, Ankara, 1998, s. 78-79.

²⁶ Bahadır Apaydın, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı – Türk Adli ve İdari Modernleşmesi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013, s. 41.

Devleti'nin hâkimiyetine giren Müslüman ülkelerde daha önceden verilen ve devlet idaresince kabul edilen kapitülasyonlar ve üçüncüsü de doğrudan doğruya padişahlar tarafından verilen kapitülasyonlardır.²⁷ Fransa'ya verilen kapitülasyonlar aslında siyasi ittifaka duyulan ihtiyaçtan doğmuştu. Daha sonra Fransa'ya verilen kapitülasyonlar diğer bazı padişahlar tarafından yenilendi. Fransa'nın yanında İngiltere, Rusya, İspanya, Hollanda, Avusturya, Prusya, Sicilya Krallığı, ABD ve Belçika'ya da kapitülasyonlar verildi.²⁸ Böylelikle birçok devletle antlaşmalar yapıldı. Ancak zamanla bu antlaşmalar devlet bekası için sakıncalı bir sisteme dönüştü. Özellikle 19. yüzyılda, yabancı sermaye kapitülasyonlar aracılığıyla devlet üzerinde yıkıcı etkiye sahip oldu. Yabancılar ticari ve endüstri firmalarıyla devlet içinde yerleşmeye başladılar ve kaynakları istismar etmekte gecikmediler. Yabancıların bu teşebbüsleri gözden kaçmadı ve kapitülasyon sisteminin kaldırılmasının gerekliliği gün yüzüne çıktı.²⁹ 19. yüzyılın sonuna doğru bu gereklilik muhatap devletlerin elçiliklerine bildirilmekte ancak tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmaya girişilememekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile Osmanlı Devleti aldığı bir kararla kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını 1 Ekim 1914 tarihinde kamuoyuna bildirdi. Müttelikler ve hatta Osmanlı Devleti'nin ittifakı olan Almanya ve Avusturya bile bu kararı tanımadı. Daha sonra Osmanlı yönetimi Sevr Antlaşması ile kapitülasyonları yeniden kabul etti.³⁰ Bundan sonraki süreç Lozan Konferansı'nda elde edilen başarı ile sonlanacaktı.

B- LOZAN KONFERANSI VE KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ

Konferansta İngiltere'nin Baş Delegatesi Lord Nathaniel Curzon'du. İkinci dönem görüşmelerine Curzon yerine, Sir Horace George Montagu Rumbold gelecekti. Fransa Camille Barrere, bir süre sonra Maurice Bompard tarafından temsil edilecekti.³¹ İtalya'yı Marki Camillo Garroni, ikinci dönem görüşmelerinde ise Giulio Cesar Montaigne temsil edecekti.³² Amerika'ya Richard Washburn Child, ikinci dönemde Joseph C. Grew temsilcilik yaptı.³³ Yunanistan ise Eletherios Venizelos başkanlığında bir heyetle

²⁷ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 32-33; B. Apaydın, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı – Türk Adli ve İdari Modernleşmesi**, s. 39.

²⁸ H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 1, s. 78.

²⁹ M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 49-50.

³⁰ Kapitülasyonların kaldırılması teşebbüsleri hakkında detaylı bilgi için bkz. M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 51-71; Ahmet Mumcu, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara, 1983, s.74.

³¹ D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 392.

³² M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 347.

³³ D. Walder, **Çanakkale Olayı**, s. 392; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 51.

konferansa katıldı.³⁴ Rusya G. V. Chicherin, ikinci dönemde de Wratislaw Vorovsky'yi konferansa gönderdi. Romanya'yı S. Duca, Constantin S. Diamandy, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nı Montchilo Nintchitch, Bulgaristan'ı A. Stamboliskii, Arnavutluk'u M. Frasherı temsil etti. Belçika'yı Baron Mon-Cheur temsil ederken Portekiz'i M. De Ferreira ve Japonya'yı Baron Hayashi temsil etti.³⁵

Lozan Konferansı'nın en önemli konularından biri olan kapitülasyonlar meselesi, 2 Aralık 1922'de İtalyan baş delege Marki Garroni'nin başkanlığını yaptığı İkinci Komisyon'da ele alındı. Oturuma, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Yunanistan, Japonya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı delegeleri katıldı. Komisyonun başkanı sıfatıyla Garroni açılış konuşması yaptı.³⁶

1- Mesele Üzerinde Delegelerin Tezleri

Garroni oturumu açarken yaptığı konuşmasına; Osmanlı Devleti yöneticilerinin söz konusu sistemi kendi istekleriyle ülkelerine getirdiklerini, bu sistem ile ülkenin ticaretini ve kaynaklarını geliştirmeyi amaçladıklarını, dahası kapitülasyonları kendi ülkelerinin geleneklerine uygun olarak aldıklarını belirtmekle başladı. Kapitülasyonların o dönemde çağın ihtiyaçlarını karşıladığını ve devletlerin çıkarlarına uygun düştüğünü söyleyen Garroni, bu sistemin çağdaş hukuk anlayışına göre ele alındığında, bağımsız bir devletin egemenliğini kısıtladığını da kabul etmekteydi. Bundan dolayı Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, bu çağı geçmiş sistemi ortadan kaldırmak istemesini anlayışla karşıladığını dile getirdi. Ancak Garroni, Türk egemenliği altında yaşayan yabancıların, kapitülasyonların kendilerine sağladığı güvenceye dayanarak bir takım işlere giriştiklerinin altını çizdi. Garroni'ye göre; bağımsızlığını ve egemenlik haklarını savunan ve elde etmek isteyen BMM Hükümeti'nin de, büyük ölçüde işletilmemiş çeşitli kaynaklarını geliştirmeye katkıda bulunmak için yabancıların girişimlerine ihtiyacı vardı. Dolayısıyla kapitülasyon sistemi yerine, BMM Hükümeti'nin yabancılara güven verecek yasalar ve yeni bir adalet yönetimi getirmesi gerektiğini belirtti. Garroni kapitülasyon meselesinin çeşitli konuları barındırmasından dolayı, üzerinde çalışmak için üç alt komisyon kurulmasını önerdi. Bu alt komisyonlardan ilki; yerleşme hakkı ve yargı rejimi

³⁴ Çağla D. Tağmat, "Lozan Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV, S.29, (2014-Güz), s. 150.

³⁵ İsmail Soysal, *Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989 s. 71-72.

³⁶ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, 2, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 2; Ali Naci Karaca, *Lozan*, Nokta Kitap, İstanbul, Kasım 2007, s. 129; S. R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 76.

bakımından Türk egemenliği altında yaşayan yabancıların, gerçek ve tüzel kişilerin hukuksal durumunu, ikincisi; ekonomik rejim konusunda yabancıların hukuksal durumunu, üçüncüsü; uyruk sorunlarını ve arkeolojik araştırmalara ilişkin sorunları incelemeliydi.³⁷

Garroni'den sonra İsmet Paşa'ya söz verildi. İsmet Paşa Garroni'nin konuşmasına cevap verdi, aynı zamanda hükümetinin bu konudaki tezini anlattı. İsmet Paşa Garroni'nin sözlerinin en önemli kısmı olan, kapitülasyonların bir ulusun bağımsızlık ve egemenlik hakları ile bağdaşmadığı hususunu senet olarak saydığını bildirdi. Ülkesinin uzun yıllardır, hem hukuksal hem de olgusal alanda kapitülasyonların kaldırılmasının mümkün olduğunu defalarca ispatladığını belirtti. Dolayısıyla alt komisyonların yapacakları çalışmayı, ülkesinin ilgili devletlerle gelecekteki ilişkilerini kapitülasyon sistemine bağlamadan sürdürmeleri gerektiğini vurguladı. İsmet Paşa ülkesinde yaşayan yabancıların uluslararası hukuk prensiplerine göre yaşadıklarını ve gerekli güvencelerinin sağlandığını söyledi. Kapitülasyonların kaldırılmasının gerektiğini ve bu sistem yerine getirilecek hiçbir düzenlemenin kabul edilmeyeceğini, alt komisyonlardaki çalışmaların bu tutum çerçevesinde sürdürüleceğini söyleyerek kürsüden ayrıldı.³⁸

İsmet Paşa'dan sonra Fransız Heyeti'nin baş delegesi Barrere söz aldı ve kurallar gereği bir bildiriye bulunacağını söyledi. Kapitülasyonlar meselesini hali hazırda tartıştıkları için kapitülasyonların varlığına dikkat çekti ve bu sistemin yerine, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir sistemin araştırılmasını önerdi. Bu yeni sistemin; yabancılara hukuki güvence sağlayıcı ve kendilerini güvende hissettirici hükümleri içermesi, zorunlu olmalıydı.³⁹

Daha sonra İngiltere Heyeti'nin baş delegesi Lord Curzon söz alarak Garroni ve Barrere'nin konuşmalarına katıldığını, bu sistemin tarafların rızasıyla gerçekleştirildiğini ve bu güne kadar kimsenin sistemden rahatsız olmadığını iddia etti. Curzon; kapitülasyonların öteki tarafın rızası olmadan ve yerine bir sistem konulmadan kaldırılamayacağını belirterek, Osmanlı Devleti'nin daha önce bu husustaki çabalarının bir sonuca ulaşmamış olmasını kanıt olarak gösterdi. Kendisinin de kapitülasyon terimini kullanmak istemediğini, bu sebeple yeni bir düzenleme getirilmesinin çok yerinde bir

³⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 2-3; A. N. Karaca, **Lozan**, s. 130; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 91; Bilal N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Kasım 2012, s. 227.

³⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 3; A. N. Karaca, **Lozan**, s. 131; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 228.

³⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 3-4; A. N. Karaca, **Lozan**, s. 132-133.

fikir olduğunu da ekledi.⁴⁰ Toplantının bu anına kadar delegelerin konuşmalarından da görüleceği üzere, Müttefikler çıkarları doğrultusunda birleşerek kapitülasyonlar üzerinde bir ağızdan konuşmaktaydılar.⁴¹

Bunun üzerine İsmet Paşa söz aldı ve kapitülasyonların bağımsız bir ülkenin egemenlik haklarıyla bağdaşmaz olduğu hususunda, görüş birliğinin olmasını memnuniyetle karşıladığını söyledi. Ancak yıllardır uygulanan, artık bir anlamı olmayan sistem yerine, aynı doğrultuda bir sistemin getirilmesinin gereksiz olduğunun ve aynı olumsuz neticelerle karşı karşıya kalınacağına altını çizdi. İsmet Paşa'ya göre; alt komisyonlara sunulacak sorunlar karşılıklı olmak ilkesine dayanılarak çözümlenmeli ve devletler hukukunun genel kurallarına uygun ticaret, yerleşme ve suçluların iadesi antlaşmaları ve konsolosluk sözleşmeleri yapılmalıydı. Paşa ayrıca alt komisyonlardaki temsilcilerinin, bu ilkeyi göz önünde bulundurarak çalışacaklarını ekleyerek kürsüden ayrıldı.⁴² İsmet Paşa; egemen, bağımsız ve kendi kaderini kendi ellerinde tutan her ulusun sahip olduğu haklara, ülkesinin de sahip olduğu tezine sıkı sıkıya bağlanarak bu tezi tüm gücüyle savunmaktaydı.

İsmet Paşa'dan sonra söz alan Japonya'nın baş delegesi Baron Hayashi; İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinin bu sorunu ele alırken İsmet Paşa'ya gösterdikleri yakınlıktan dolayı mutlu olduğunu söyleyerek konuşmasına başladı. Kendi ülkesinin de uzun yıllar boyunca kapitülasyon rejimi altında yaşadığını, bu bakımdan Türk Heyeti'ni en iyi anlayan devletlerden biri olduklarını belirterek konuşmasına devam etti. Ancak Hayashi kendi ülkesinin tam bir hukuk örgütü kurabilmek için yirmi seneden fazla beklediğine dikkat çekti ve ülkesinin çetin bir gayret göstermesinden sonra devletlerin kapitülasyon sistemine son verdiklerini belirtti. Bu açıklamalarından sonra, çağırılan devletlerin makul bir teklif öne sürdüklerini, Türk Heyeti'nin kurulacak olan yeni sistemi iyi karşılayacağına inandığını söyleyerek konuşmasını sonlandırdı. Hayashi'den sonra Amerikalı Temsilci Child söz aldı, bu meselede ülkesinin çıkarlarının Müttefiklerle aynı olmasından dolayı, Müttefiklerin beyan ettikleri görüşlere katıldığını bildirmekle

⁴⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 4; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 228.

⁴¹ Hikmet Öksüz – İsmail Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 225.

⁴² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 5; A. N. Karaca, **Lozan**, s. 133-135; M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 81.

yetindi.⁴³ Zaten Amerikan Heyeti konferansa gelmeden kendilerine verilen talimatlarda, kapitülasyonların yerine bir sistemin kabul ettirilmesi özellikle istenmişti. Müttefiklere gönderilen talep listesinde kapitülasyonlar ilk sırada yer almaktaydı. Amerikalı delegeler Türk Heyeti'nin bu sisteme şiddetle karşı çıkacağını tahmin etmekle birlikte, bu meselede Müttefiklerin tezlerine destek vermek şeklinde bir politika izlediler.⁴⁴

Aslında Child ve İsmet Paşa 27 Kasım 1922 günü gerçekleştirdikleri özel bir görüşmede kapitülasyonlar üzerine de konuşmuşlardı. İsmet Paşa Meclisi'nin kendisine verdiği talimatlar çerçevesinde, ülkesinin egemenlik haklarıyla ilgili konuların tartışmaya bile açık olmadığını, bu nedenle kapitülasyonlar meselesinde pazarlığın mümkün görülmediğini dile getirmekteydi. Child ise Amerikan müesseselerinin korunmasının öneminden bahsederek “... *bu garantinin verilmesinin Amerikan kamuoyunda olumlu etkide bulunacağı...*”⁴⁵ cevabını vermektedir. Bu görüşmeden sonra Child yazdığı bir raporda; Amerikan delegelerinden Grew'in de belirttiği gibi, özel ve resmi toplantılarda İsmet Paşa'nın “...*diplomattan ziyade asker gibi davrandığını, görüşlerinin sabit ve abartısız olduğunu...*”⁴⁶ bildirmekteydi.

Tüm delegeler aynı fikir etrafında toplanmıştı. Ancak İsmet Paşa bu fikir birliği karşısında kendi tezinden ödün vermemekteydi. Müttefikler Türk Heyeti'ne kapitülasyon sistemi yerine adının değiştirildiği yeni bir sistemi kabul ettirerek ayrıcalıklı durumlarını sürdürmeye çalışmaktaydılar. Müttefikler, İsmet Paşa'ya da Osmanlı devlet adamlarına gösterdikleri muameleyi yapmaktaydılar. Yeni Türkiye şuurunu henüz kavramadıklarını konferanstaki söz ve eylemlerden görmek mümkündür. Bu sebeple İsmet Paşa'nın meselelerdeki katı ve sert tutumu, konferansın başlarında ilginç bulunmuştu.⁴⁷ İsmet Paşa konferansa ara verildiğinde, ülkesine dönerken yolunun bir kısmında Amiral Bristol ile aynı trende seyahat edecekti. İkili arasında geçen kısa görüşmede; Amiral Bristol konferansta herkesin İsmet Paşa'nın kişiliğinden büyük hoşnutluk duyduğunu söyledi. İsmet Paşa bunun üzerine amirale, Müttefiklerin Türklere neden böyle tavır aldıklarını sordu. Amirale göre; bu durum Müttefiklerin Türk karakterinin son yıllarda değiştiğini

⁴³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 5-6; Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Haziran 2007, s. 254.

⁴⁴ H. Öksüz – İ. Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, s. 225.

⁴⁵ H. Öksüz – İ. Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, s. 218; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 200.

⁴⁶ Josep C. Grew, **Lozan Konferansı (1922 – 1923)**, (Çev: Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 318; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 200.

⁴⁷ A. N. Karaca, **Lozan**, s. 135.

anlayamadıklarından ve hala eski düşünce sistemine sahip Türklerle müzakere ettiklerini sandıklarından kaynaklanmaktaydı.⁴⁸ Amiralın bu tespitini İngiliz Avam Kamarası'nda vekil olan Aubrey Herbert'de doğrulamaktaydı. Şöyle ki; Konferansın kesilmesinde önemli bir paya sahip olan Curzon, bu kesilmeden sonra ülkesine döndüğünde vekillerin karşısında hesap vermekteydi. Herbert; Curzon'un konferans oturumlarında iyi niyetli olmadığını ve muhatabı olan Türk Heyeti'ni Sakarya Zaferi'nden önceki Türkler sanarak hareket ettiğini, dolayısıyla İngiltere için bir dezavantaj yarattığını dile getirmişti.⁴⁹

Konferans oturumuna dönülecek olursa, bütün delegeleri dinledikten sonra İsmet Paşa yeniden söz aldı ve konuşan delegelere uzun bir açıklama ile cevap verdi. Kapitülasyonların kökeninden bahsederek ne amaçla ortaya çıkarıldığını, Osmanlı Devleti'nden önce ülkesinin topraklarında bu sistemin nasıl kullanıldığını ve Osmanlı Devleti yöneticilerinin kapitülasyonları nasıl değerlendirerek uyguladıklarını detaylarıyla açıkladı. Daha sonra Avrupalıların bu sisteme karşı olduklarına dair tarihten örnekler vererek konuşmasını sürdürdü. İsmet Paşa, uluslararası kamu hukuku ve çağdaş egemenlik kavramı açısından kapitülasyon sisteminin kaldırılması gerektiğine yönelik, 1856 Paris Kongresi'ne katılan devletlerin kararını hatırlattı. Ülkesinin Paris Kongresi'nden beri yaptığı hukuki düzenlemelerle tüm yurttaşı kapsayacak bir reform gerçekleştiğini, yargı örgütünün Avrupa kurumlarından örnek alınarak oluşturulduğunu anlattı. Ayrıca İsmet Paşa kapitülasyonların kaldırılması için ülkesine destek veren devletlerin olduğunu iddia etti. Avusturya-Macaristan ile yapılan 1909 protokolünün bir maddesine göre bu devletin kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmesi ve İtalya'nın da bu konuda ülkesine yardım edeceği hususuna yönelik açıklamaları iddiasına kanıt olarak kullandı. Sonraki süreçte, Sovyet Rusya'nın ve Almanya'nın da kapitülasyon sisteminin kaldırılması kararını tanıdıklarını ekledi. Dahası Balkan ülkeleri ve Yunanistan'da bu sistemin olmadığını da belirtti. Sözlerini bitirirken, BMM Hükümeti'nin yeni bir kapitülasyon sistemi yerine, dünyadaki diğer hükümetlerle karşılıklı olma şartına ve Uluslararası Kamu Hukuku ilkelerine dayanan ticaret, yerleşme, suçluların iadesi gibi sözleşmeler yapmaya hazır olduğunu bildirdi.⁵⁰

Buna mukabil Garroni, İsmet Paşa'nın bu uzun ve detaylı konuşmasına rağmen Curzon ve Barrere'nin görüşlerine katıldığını söylemekten ve yeni bir sistemden

⁴⁸ H. Öksüz – İ. Köse, “Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası”, s. 234.

⁴⁹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 298.

⁵⁰ İsmet Paşa'nın konuşmasının tamamı için bkz. S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 6-15.

bahsetmekten geri durmadı. Kapitülasyonların antlaşmalarla geldiğini, bundan dolayı yine uluslararası antlaşmayla düzenlenmesi gerektiğini ekledi. Fakat kurulan alt komisyonlarda İsmet Paşa'nın öne sürdüğü görüşlerin dikkate alınacağını garantisini verdi. Böylelikle kapitülasyonlar meselesinin ilk toplantısı sona erdi.⁵¹

Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa; İsmet Paşa'nın kapitülasyon meselesinde çok iyi bir savunma yaptığını bunun da İsmet Paşa'nın Türk davasını ve durumunu çok iyi tahlil ettiğini gösterdiğini söyledi. İlâveten, görüşmelerde ilerleme kaydedilmemesini, karşı tarafın Türk Heyeti'nin görüş ve önerilerini henüz onaylanacak nitelikte görmediklerine bağlayarak, bu durumun bertaraf edilip görüşlerin onaylatılmasının, irade, idare ve ordunun güçlü olması ile mümkün olacağını belirtti.⁵²

İsmet Paşa, Başbakan Rauf Bey'e kapitülasyonların ilk oturumunu özetleyen bir telgraf gönderdi. Telgrafta Müttefiklerle hiçbir konuda anlaşamadıklarını bildirdi.⁵³ Curzon ise; 2 Aralık günü yapılan toplantıyı hükümetine rapor ederken, İsmet Paşa'nın bu meselede tamamen uzlaşmaz olduğunu ve bir uzlaşma sağlanmasının da pek mümkün olmadığını ifade etmekteydi.⁵⁴

2- Kapitülasyonlar Meselesinde Yaşanan Tıkanıklık

2 Aralık 1922'de ele alınan mesele hakkında taraflar tezlerini açıkladıktan sonra, üzerinde çalışmaları için meseleyi alt komisyona bıraktılar. Alt komisyonun çalışmaları 7 Aralık günü İngiliz Heyeti'nden Sir Horace Rumbold'un başkanlığında başladı.⁵⁵ Rumbold meseleyi dört başlıkta incelemeyi önerdi. İlki gerçek kişilerin yerleşme hakkı, ikincisi tüzel kişilerin yerleşme hakkı, üçüncüsü yabancıların kişisel durumu ve dördüncüsü yabancılara uygulanacak yargı rejimi şeklindeydi. İlk iki başlıkta daha ilk toplantıda uzlaşmaya varıldı.⁵⁶ Ancak son iki başlıkta anlaşmaya varılamadı.⁵⁷

Alt komisyonlarda da bir çözüme ulaşamayınca, 28 Aralık'ta kapitülasyonların ikinci toplantısı yapılmadan Müttefikler ile diğer tüm delegeler 27 Aralık akşamı bir araya geldiler. Amaçları ertesi gün yapılacak oturumda Türk Heyeti'ne karşı tek bir cephe

⁵¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 15; **Akşam**, "Konferans Çıkamaz Bir Yola Saptı: Müttefikler Kapitülasyon Kelimesini Kaldırarak, Ecnebilere Mahsus Yeni Bir Usul Getirtmek Niyetindedir", 1 Kanun-ı Evvel 1338/1 Aralık 1922, S. 1511, s. 1

⁵² **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14, Kaynak Yayınları, Ankara, Ağustos 2004, s. 174-175.

⁵³ Bilal, N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 157-158.

⁵⁴ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 254.

⁵⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 79-80.

⁵⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s.85 -87.

⁵⁷ Birinci Alt Komisyon toplantıları için bkz. S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 90-120.

oluşturmaktı. Grew'e göre bu toplantı Curzon tarafından ayarlanmıştı ve tek amacı İngiliz çıkarlarını korumaktı. Musul konusunda İsmet Paşa'nın direnişini kıramayan Curzon, Musul meselesi yanında kapitülasyonlar meselesini de çözümsüz bırakmayı hedeflemekteydi. Toplantıda, ya Türk Heyeti'ne kapitülasyon şartları kabul ettirilecek ya da konferansa ara verilecek yönünde karar alınması ile Curzon hedefine ulaşıyordu.⁵⁸

28 Aralık günü kapitülasyonların ikinci toplantısında, alt komisyonların çözemediği hususlar üzerinde görüşüldü. Alt komisyon Başkanı Rumbold yaptıkları toplantıları özetledi ve Türk Heyeti'nin yargı rejimi konusunda önerilen hiçbir teklifi kabul etmediğini bildirdi. Bu sebeple alt komisyonun diğer meseleleri incelemeyi gereksiz gördüğünden dağıldığını sözlerine ekledi. Rumbold Türk Heyeti'ni eleştiren raporunu aktardıktan sonra, İsmet Paşa söz aldı: Müttefiklerin önerdikleri; Türk mahkemelerinde Milletlerarası Daimi Adalet Divanı tarafından teklif edilecek ve yabancıları ilgilendiren bütün davalara bakmak için Türk yargıçlarla birlikte çalışacak, yabancı yargıçların varlığının kabul edilmez olduğu cevabını verdi. Böyle bir öneriyi şaşkınlıkla karşıladığını, çünkü yargı yetkisinin kullanılmasına, kanunların uygulanmasına, mahkemelerin kurulmasına ve yargıçların atanmasına yapılacak herhangi bir kısıtlamanın, bağımsız bir devletin kabul edeceği bir durum olmadığını vurguladı. İsmet Paşa; Ankara'nın kesin tavrını ortaya koyarak, ülkesinin hukuk sisteminin en iyi idare edilen ülkelerin hukuk sistemiyle eşit olduğunu dile getirdi. Nutkunu bitirirken; yargı sisteminde yabancı yargıçlara yer verilmeyeceğini, kapitülasyonların kaldırılması dışında başka hiçbir iddiayı dikkate almayacaklarını belirterek Fransız isteklerini reddetti.⁵⁹

Bunun üzerine Barare İsmet Paşa'ya; kapitülasyonlardaki kimi hükümlerin eskidiğini ve özellikle mali konulardaki hükümlerinde haksız olduğundan kapitülasyonların kaldırılmasına razı geldiklerini, fakat yabancılar hukuk ve ceza davalarında güvence vadeden ve kapitülasyonlara hiç benzemeyen bir sistem kurulmasını istemekten vazgeçmeyeceklerini söyledi. Daha sonra Curzon araya girerek İsmet Paşa'nın nutkunun çok ağır olduğunu ve bu şekilde bir barışın mümkün olamayacağını üzerinde durdu.⁶⁰ Ardından her delege ayrı ayrı uzun konuşma yaptı ve hemen hemen

⁵⁸ **İkdam**, 3 Kanun-u Sani 1339/3 Ocak 1923, S. 9367, s. 1; H. Öksüz – İ. Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, s. 226-227; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 313.

⁵⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 17-28; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 318.

⁶⁰ H. Öksüz – İ. Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, s. 227.

aynı anlamlara gelen cümlelerle İsmet Paşa'ya cevap vererek İsmet Paşa'dan makul olmasını istediler. İsmet Paşa, 28 Aralık oturumunda uzun konuşmalar yapan Müttefik delegelerine kısa cevaplar verdi fakat delegelerin konuşmalarını ayrıntılı incelemek için yakın bir tarihte toplantı ayarlanmasını talep etti.⁶¹

Curzon oturumun detaylarını hükümetine iletirken BMM Hükümeti'nin politikalarını akılsızca diye nitelemekten geri durmadı ve bu tavırları yüzünden teslim olana kadar ellerindeki her şeyi kaybedeceklerini ileri sürdü.⁶² Curzon'a göre geline bu noktada İngiltere önemli menfaatler edinmişti. Yapılan oturumlarda Müttefiklerin birlik içerisinde olduklarını dünya kamuoyu görmüştü ve konferansın kesilmesi durumunda bu meselenin Musul meselesinin önünü kapatacağı kesinleşmişti.⁶³ Curzon ülkesini ilgilendiren meseleleri tek tek hallederek tüm sorumluluğu müttefiklerine ve İsmet Paşa'nın üzerine yıkmakta kararlıydı. Ancak İsmet Paşa Curzon'un planlarından haberdardı ve adımlarını ona göre atacaktı.

İsmet Paşa 28 Aralık oturumunu özetleyerek yine Rauf Bey'e telgrafla gönderdi. Müttefiklerin geri adım atmadıklarını, bu yüzden konferansın kesilmesi olasılığının olduğunu bildirerek bu süreçte ne yapması gerektiğini sordu.⁶⁴ Rauf Bey İsmet Paşa'nın telgrafını Fevzi Paşa'ya gönderdi. Fevzi Paşa'ya göre; Curzon, Sevr Antlaşması'nı kısmen değiştirerek kabul ettirmek istemekteydi. Rauf Bey azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda herhangi bir fedakârlıkta bulunmanın imkânsız olduğunu, aksi takdirde askeri tedbirlere devam edileceğini İsmet Paşa'ya ilettili.⁶⁵ İsmet Paşa bu direktiften sonra katı tutumunu sergilemeye devam edecekti.

İsmet Paşa'nın bir önceki toplantıdaki talebi üzerine, 6 Ocak 1923 günü Garroni'nin başkanlığında kapitülasyonların üçüncü toplantısı başlatıldı. Garroni, Müttefik delegelerin yaptıkları konuşmaları cevaplandırması için ilk sözü İsmet Paşa'ya verdi. İsmet Paşa; 28 Aralık günü Müttefik delegelerin konuşmalarında geçici bir rejim hususunda ileri sürdükleri delilleri ikna edici bulmadığını söyleyerek nutkuna başladı. Japon delege Hayashi'nin öne sürdüğü, yabancılara güven verecek yargı sisteminin anca zamanla kurulabileceği düşüncesine karşın, ülkesinin yarım asırdır yargı reformu üzerine

⁶¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 28-37.

⁶² S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 103; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 316.

⁶³ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 255; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 317.

⁶⁴ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 293; A. N. Karaca, **Lozan**, s. 135-136.

⁶⁵ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 295; Yaşar Baytal, "*Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları*", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 975.

çalışmalar yaptığını ve gerekli hassasiyetin sağlandığını söyleyerek kendi tezini ispatladı. Curzon'un Türk Yurttaş Kanununun İslam dinine dayanarak oluşturulduğuna yönelik iddiasını, temelsiz diye nitelendirdi ve böyle bir hususun olmadığı altını çizdi.⁶⁶ Garroni bu durumu üzüntüyle karşıladığını belirtti. Curzon boşa vakit harcandığı kanısındaydı. Türk Heyeti'ni konferansı oyalamakla suçladı. İsmet Paşa bu iddialara cevap olarak oturma günlerinin ve konularının Müttefik delegeler tarafından belirlendiğini, her delegenin konuşmasına ertesi gün karşılık vermeye hazır olduğunu söyledi. Garroni zamanın bir çözüm getirmesini dileyerek oturumu sona erdirdi.⁶⁷

İsmet Paşa Müttefiklerin baskılarına rağmen ileri sürdüğü tezinden ödün vermeyince ve Curzon'un umutla beklediği 6 Ocak toplantısından da sonuç alınamayınca, Curzon ve Child birlikte İsmet Paşa ile özel görüşme yaptılar. Müttefiklerin tüm kapitülasyonları kaldırmaya hazır olduklarını, buna karşılık Türk adli sistemi kendisini geliştirene kadar Türk Heyeti'nin onaylayacağı bir sistemin oluşturulmasını teklif ettiler. Eğer bu kabul görmez ise, BMM Hükümeti'nin ekonomik kalkınması için Amerika ve İngiltere'nin hiçbir şekilde yardım etmeyeceğini belirttiler. Bu tehditkâr tutum da İsmet Paşa'yı kararından döndürmedi ve ülkesinin, diğer ülkelerde yürürlükte olan adli sistem dışında bir sistemi asla kabul etmeyeceğini bildirdi.⁶⁸ Bu tarihlerde Müttefikler isteklerini Türk Heyeti'ne kabul ettirmek için, baskı uygulama yoluna gideceklerini ve bir antlaşma taslağı hazırlığı içerisinde olduklarını dile getirmekteydiler.⁶⁹

Bir sonraki oturma 27 Ocak 1923 günü Garroni'nin başkanlığında toplandı. Toplantıda İkinci alt komisyonda çalışan başkanlar konuşma yaptılar. Yargı dışındaki hususlarda anlaşmaya varıldı. İsmet Paşa yargılama konusundaki tutumlarının değişmeyeceğini, diğer hususlarda varılan anlaşmalardan memnun olduğunu belirtti. Curzon bu oturumda farklı bir tartışma açtı: Eski yapıtlara ilişkin hazırlanan raporda birkaç noktaya dikkat çekmek istediğini belirtti ve 1917 yılında Medine'de Türk askerlerinin Peygamber'in kabrinden birtakım eşyayı götürdüklerini ileri sürdü. Bu şehre gelen hacıların bu eşyayı görmek isteyeceklerinden, götürülen eşyaların iadesini İsmet Paşa'dan istedi. İsmet Paşa bu hususun yetkileri dışında olduğunu, ayrıca bu meselenin dini bir mesele olmasından dolayı ulu orta konuşulmasına karşı olduğu cevabını verdi.

⁶⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 50-54.

⁶⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 56-60.

⁶⁸ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, s. 322; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 272.

⁶⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, "Müzakerat Kati Devreye Giriyor", 19 Kanun-u Sani 1339/ 19 Ocak 1923, S. 717, s. 1.

Asıl mesele olan yabancılara uygulanacak yargı rejimi meselesi askıda kaldı ve Garroni oturumu kapattı.⁷⁰

Kapitülasyonlar meselesi büyük ölçüde İtalya'yı ilgilendiren bir mesele olmasına rağmen, Garroni'den daha çok Curzon bu mesele üzerinde İsmet Paşa ile tartışmaktaydı. Burada Curzon'un tüm konferansın akıbetini etkileyecek bir politikası vardı. Curzon istihbarat raporlarının yardımıyla konferansın başından beri, kapitülasyonlar meselesinde aksi bir durumun olması halinde, Türk Heyeti'nin hükümetine danışmadan müzakereleri kesme yetkisine sahip olduğunu bilmekteydi. Aynı zamanda Türkiye'deki siyasi, iktisadi, mali ve adli çıkarları dolayısıyla, bu meselenin çözümünde müttefiklerinin de Türkiye kadar etkileneceklerinin farkındaydı. Dolayısıyla İngiltere'yi ilgilendiren Musul meselesinde bir çıkmazın yaşanacağını kaçınılmaz olduğunu anlayınca, kapitülasyonları sığınak olarak kullanmaya başladı. Bu meselenin görüşüldüğü toplantılarda katı tutum sergileyerek Garroni'nin küçük bir tavizini bile engellemekten geri durmadı.⁷¹

C- LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN KESİLMESİNDE KAPİTÜLASYONLAR MESELESİNİN ETKİSİ

27 Ocak'ta konferansın resmi çalışmaları bitmesine rağmen son değerlendirmelerin olacağı toplantılar yapılacaktı. Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya sınırı, Müttefiklerin Türk Heyeti'nden istediği tazminat ve Türk Heyeti'nin Yunanistan'dan istediği tazminat meselelerinde orta bir yol bulunamamıştı.⁷² Müttefiklerin hazırladığı taslak 30 Ocak'ta İsmet Paşa'ya verilecek ve 31 Ocak'ta komisyonlar toplantı halindeyken resmen bildirilecekti. İsmet Paşa bu taslağı reddederse konferans kesilecekti, ancak taslağı hükümetiyle değerlendirecekse kesilmeyecek sadece ara verilecekti.⁷³ Ara verilmesi durumunda İsmet Paşa fikir alışverişinde bulunmak için ülkesine dönmesi konusunda hükümetinden yetki almıştı.⁷⁴

31 Ocak'ta yapılan toplantıda,⁷⁵ Curzon tüm sorumluluğu İsmet Paşa'ya yükleyerek sunulan taslağın son fırsat olduğunu ileri sürdü. Garroni kapitülasyonların kaldırıldığını kabul ettiklerini ancak adli yargı usulü hususunda istedikleri güvenceden

⁷⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, s. 64-70; Taha Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, Doğan Kitap, İstanbul, Ocak 2014, s. 183; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 384.

⁷¹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 77-78.

⁷² H. Öksüz – İ. Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, s. 230; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 111.

⁷³ B. N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I, s. 448.

⁷⁴ **BCA**, 030/10//218/473/1.

⁷⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 283-287.

vazgeçmediklerini bildirdi. İsmet Paşa taslağı incelemek için zaman istedi ve Curzon dakikalar önce tehditkâr konuşmasını unutarak İsmet Paşa'nın isteğini kabullendi.

2 Şubat günü İsmet Paşa taslağın 26 maddesine itiraz etmekteydi. Bu maddelerin başında adli usul beyannamesi ve Musul meselesi gelmekteydi.⁷⁶ Garroni adli usul beyannamesinde İsmet Paşa'nın istediği yönde düzenlemeler yaparak orta yol aramaktaydı. Bu sebeple Curzon ve Bompard ile toplanarak iktisadi ve Musul meselelerinde bazı tavizler vermeyi ön gördüler. Curzon Musul meselesinde Türk Heyeti'nin kabulleneceği bir formül oluşturdu, ancak adli ve mali konularda katı bir tutum benimsedi.⁷⁷ Bu toplantının ardından 4 Şubat günü yapılan oturumda olaylar tam da Curzon'un ayarladığı şekilde gerçekleşti. İsmet Paşa Musul meselesi hakkındaki önerileri kabul etti, ancak mali ve adli alandaki yeni düzenlemeyi reddetti.⁷⁸ Müttefiklerin yoğun baskısıyla karşı karşıya kalan İsmet Paşa iki hususu düşünmekteydi. O anda ya Müttefiklerin antlaşma tasarısını imzalayarak Milli Mücadele süresince elde edilen başarıları kaybedecekti ya da imzalamayarak aylardır süren konferans görüşmelerini boşa çıkaracaktı.⁷⁹ İsmet Paşa üzerindeki ağır sorumlulukla, ülkesinin milli egemenliğine aykırı hiçbir kaydı kabul etmeyeceğini söyleyerek Müttefiklerin taslağını reddetti. Curzon Londra'ya dönmek üzere tren garına gittiğinde, İtalyan delege Montaigne adli kapitülasyonlar üzerine son bir düzenlemeyi yetiştirdi ve garda Curzon'un rızasını aldı. Diğer yandan ABD delegesi Child ve Fransız delege Bompard'ın iktisadi meseleler hakkında öne sürdükleri teklifi İsmet Paşa kabul etmeyince, Curzon treni hareket ettirdi ve konferans kesilmiş oldu.⁸⁰ Böylelikle Musul meselesi ve adli kapitülasyonlar üzerine anlaşma sağlandı, ancak Fransa'yı ilgilendiren iktisadi meseleler yüzünden konferans kesildi. Curzon konferansın Musul meselesi yüzünden kesilmesinin önüne geçti ve bu sonu engellemeye çalışan Bompard, kendi ülkesini ilgilendiren bir mesele yüzünden konferansın kesilmesine mani olamadı.⁸¹

⁷⁶ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 181; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 282.

⁷⁷ **Akşam**, "Avrupa Bir Barut Fıçısı Üzerindedir", 3 Şubat 1339/1923, S. 1569, s. 2; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 413.

⁷⁸ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 119-120; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 293.

⁷⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1339/1923, S. 732, s. 1; **Vakit**, 7 Şubat 1339/1923, S. 1853, s. 1; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 241.

⁸⁰ H. Öksüz – İ. Köse, "Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası", s. 233-234.

⁸¹ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 179; M. Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 356; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 415.

Çıkarları için oturularda Müttefikleri destekleyen ve sunulan taslağın barış için iyi bir fırsat olduğunu söyleyen Amerikan Baş Delegatesi Child, konferansın bittiği gün Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda; taslakta yer alan bazı maddelerin mantıksız ve karşı tarafı rencide edici olduğunu yazmaktaydı. Child, Curzon'un Türk milliyetçiliğini önemsemediğini eklemekteydi.⁸²

İsmet Paşa böylelikle BMM Hükümeti'nin verdiği direktifin dışına çıkmayarak son anda yapılan değişikliklerle, meselelerde ülkesi lehine sonuçlar elde etmeye muvaffak oldu. İsmet Paşa; konferansta en çok bunaldığı zamanın konferansın kesilmesine neden olan 4 Şubat günü olduğunu dile getirmekteydi.⁸³

D- BİRİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI'NIN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE GÖRÜŞÜLMESİ

Konferansın Genel Sekreteri Massigli'den, konferansın kesilmediği sadece ileri bir tarihe ertelendiği yönünde bildiri alan İsmet Paşa, fikir alışverişinde bulunmak için ülkesine gittiğini kamuoyuna duyurdu.⁸⁴ 7 Şubat günü⁸⁵ yola çıkan İsmet Paşa Bükreş – Köstence yolunu tercih etti.⁸⁶ 16 Şubat'ta İstanbul'a varan İsmet Paşa, İstanbul'da İngiliz Maslahatgüzarı Henderson aracılığıyla Curzon'dan önemli bir mesaj aldı. Curzon mesajında; iki heyet arasındaki meselelerin çoğunu konferansta halledebileceklerini, konferans süresince dostluk duygularının ön planda olduğunu ve çok yakın bir zamanda kendisiyle görüşmeyi umduğunu bildirmekteydi.⁸⁷ İsmet Paşa'da Henderson aracılığıyla Curzon'a teşekkür ve dostluk duygularını ilettili.⁸⁸ Curzon böylelikle konferanstaki tutumunun aksine yeniden görüşmelerin olacağı hususunda açık kapı bırakmaktaydı. Konferansı terk etmesine rağmen ılımlı bir tutum sergilemekteydi.

⁸² H. Öksüz – İ. Köse, “Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası”, s. 233-234.

⁸³ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 362.

⁸⁴ **BCA**, 030/10/218/473/4, s. 1.

⁸⁵ İ. İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 51; **İkdam**, “Murahaslarımız Avdet Ediyorlar”, 8 Şubat 1339/1923, S. 9303, s. 1.

⁸⁶ **BCA**, 030/10/218/473/4, s. 2; Serpil Sürmeli, “Ebuzziyazade Velid Bey'in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa'yı Gülcemal Vapuru'nda Köstence'de Beklerken (10-16 Şubat 1923)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 269-283.

⁸⁷ **BOA**, HR. İM: 16-118; **Hakimiyet- i Milliye**, “İngiltere ile Münferid Sulh Sözleri”, 14 Şubat 1339/1923, S. 739, s. 1.

⁸⁸ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 426-427; İ. İnönü, **Defterler**, s. 52.

20 Şubat'ta⁸⁹ Ankara'ya gelen İsmet Paşa, elinde Müttefiklerin taslağı ve taslak üzerinde son anda yapılan düzenlemeler ile 21 Şubat'ta Meclis'in karşısına çıktı.⁹⁰ 6 Mart'a kadar süren tartışmalar neticesinde hazırlanan karşı taslak,⁹¹ 8 Mart'ta konferansa katılan devletlerin Dışişlerine gönderildi.⁹² Taslakta adli kapitülasyonlar meselesinde Montaigne'nin son anda teklif ettiği formülün kabul edildiği hususu bulunmaktaydı.⁹³ Müttefikler İsmet Paşa'nın gönderdiği taslaktaki birkaç mesele üzerinde bazı çekincelerinin olduğunu, ancak bunların da tartışılabilir niteliğini ifade ettiler. Bu çekinceler adli kapitülasyonlarla ilgili olup bahsi geçen formül üzerineydi.⁹⁴ İsmet Paşa cevap olarak bu formülün Müttefiklerin tasarısında mevcut bulunan ve konferansın kesilmemesi için hazırlanan bir formül olduğunun altını çizdi. Diğer meselelerin de tartışılabilir olduğuna dikkat çekerek 23 Nisan'da konferansın açılmasını önerdi.⁹⁵

II- İKİNCİ DÖNEM LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE ADLİ KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ

Konferansın kesilmesinin ardından Müttefik Devletler ve BMM Hükümeti arasında ilişkiler kopmamış, karşılıklı gönderilen mektuplar ile bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştı. İsmet Paşa'nın önerdiği 23 Nisan 1923 günü konferansın yeniden toplanması teklifi kabul gördü.⁹⁶ Bunun üzerine Lozan Heyeti yeniden belirlendi ve konferansa katılacak olan kişiler görevlerini bitirene kadar izinli sayıldılar.⁹⁷ İsmet Paşa Birinci Dönem Lozan görüşmelerini yürüten Türk Heyeti'nde bazı değişiklikler yaptı ve heyet üyelerini birinci dönemde yeterince tanıdığı için, ikinci dönemde istifade edebileceği kişilerle konferansa gitti.⁹⁸

⁸⁹ İ. İnönü, **Defterler (1919 – 1973)**, s. 53.

⁹⁰ İ. İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 53; İsmet Paşa'nın konuşması için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/3, s.1304-1306.

⁹¹ **Vakit**, “*BMM Dün Gece Kararını Verdi: Müttefiklerin Projesi Şayan Kabul Değildir*”, 7 Mart 1339/1923, S. 1881, s. 1.

⁹² **Vakit**, “*Hükümetimizin Notasıyla Mukabil Projemiz Müttefik Devletler Mümessillerine Tevdi Edilmiştir*”, 10 Mart 1339/1923, S. 1884, s. 1; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var,?** s. 309.

⁹³ Cevap niteliğindeki BMM Dışişleri'nin hazırladığı taslağın detayları için bkz. Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 4, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 20-27.

⁹⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 4, T. I, s. 63.

⁹⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 4, T. I, s. 69-79; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 156.

⁹⁶ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var,?** s. 310.

⁹⁷ **BCA**, 030/10/218/473/14, s. 1-2.

⁹⁸ **İkdam**, “*İsmet Paşa ve Yeni Heyet-i Murahhasası Azamı*”, 10 Nisan 1339/1923, S. 9364, s. 1; Ahmet Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mart 2007, s. 16.

İsmet Paşa; birinci dönem görüşmeleri başlarken hiçbir şey bilmediğini, bir hafta gözlemeden sonra başka bir savaş alanına girdiğinin farkına vardığını, fakat ikinci gidişte daha rahat olduğunu, konferans süresince Avrupalı yaşam tarzına ve sivil hayata alıştığını belirtmekteydi.⁹⁹ Avrupa diplomasi alanında artık daha tecrübeli olan İsmet Paşa, Müttefikler arasında baş gösteren parçalanmadan daha fazla faydalanarak süreci götürmek niyetindeydi.¹⁰⁰

Müttefiklerin heyetlerinde de değişiklikler vardı. İngiliz Heyetinin baş delegesi olan Curzon'un yerini, İstanbul'da Yüksek Komiser olan Sir Horace Rumbold aldı.¹⁰¹ Fransız Heyeti ise General Maurice Pellé ile konferansa katıldı. İtalya'yı Giulio Cesar Montaigne temsil edecekti.¹⁰² Konferansa katılan devletlerin heyetleri 23 Nisan 1923 günü Lozan'da toplandılar. Konferansın ilk evresinde olduğu gibi baş delegeler kendi aralarında çalışma usulünü belirlemek için bir araya geldiler. Birinci Komisyon Rumbold başkanlığında siyasi hükümler ve toprak meselelerine, İkinci Komisyon Pellé'nin başkanlığında mali meselelere, Üçüncü Komisyon Montaigne başkanlığında diğer meselelerle ilgilenecekti. Meseleler konferansın ilk kısmının sonlarında oluşturulan anlaşma taslağına göre incelenerek ele alınacaktı.¹⁰³ Lozan Barış Konferansı'nın ikinci kısmı, ilk kısmın yapıldığı yerde 23 Nisan 1923 tarihinde açıldı. Bu ikinci konferans ilkinin devamı olduğu için, açılış töreni yapılmadan sadece açılış konuşmaları yapıldı. Konferans, rütbece yüksek olan Rumbold'un konuşmasıyla başlatıldı ve diğer baş delegeler de barışın biran önce yapılması yönünde konuşmalar yaptılar.¹⁰⁴

İsmet Paşa, kapitülasyonlar denilince memleketin yüzyıllardan beri mahkûm edildiği mali ve iktisadi kısıtlamaları anladığını, bu hususların halledilmesinin daha zor olacağını beklerken, Müttefiklerin birinci dönem görüşmelerinde asıl kapitülasyonların adli kısmını önemsediklerini görmüştü.¹⁰⁵ Hatta kapitülasyonların mali kısmı, yapılan itirazların akabinde hemen ikinci toplantıda kaldırılmış, ancak adli kısım son güne değin tartışılmıştı. Kapitülasyonlar meselesi konferansın ilk kısmında üç alt komisyona ayrılarak ele alınmıştı. Ekonomik ve uyuksal durumu inceleyen alt komisyonlar olumlu yönde sonuçlar elde edebilmişti. Ancak yargı rejimi bakımından Türk egemenliğinde

⁹⁹ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 376-377; Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, İdea Yayınları, İstanbul, Ocak 1996. s. 20; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 23.

¹⁰⁰ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s. 342.

¹⁰¹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 162-163.

¹⁰² M. Çelebi, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk – İtalyan İlişkileri**, s. 359.

¹⁰³ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, I, T. II, K. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972, s. 1-2.

¹⁰⁴ A. N. Karaca, **Lozan**, s. 281-282.

¹⁰⁵ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 400.

yaşayan yabancıların, gerçek ve tüzel kişilerin hukuksal durumunu inceleyen alt komisyonun çalışmalarında bir sonuç elde edilememiştir. Dahası konferans bu meseleye bir çözüm bulunamadığı için kesilmiştir. Kesilmenin yaşanmasından sonra İtalyan ve Fransız delegeler bir çözüm bulabilmek adına İsmet Paşa ve Curzon arasında mekik dokumuşlardır. Çözüm yollarından biri kapitülasyonlarla ilgili olup son anda İsmet Paşa tarafından kabul edilmiş, ancak ikinci dönem görüşmelerinde büyük tartışmalara sebep olan bir mesele haline gelmiştir.¹⁰⁶

Şöyle ki; Konferans kesildikten sonra İtalyan delegelerinden Montaigne bir formülle İsmet Paşa'ya başvurmuştu. Montaigne Formülü adıyla kalan bu formül, konferansın ilk kısmında Müttefiklerin verdikleri antlaşma taslağından ayrı olarak, Montaigne tarafından Türk Heyeti'ni son anda ikna edebilmek için hazırlanmış bir formüldü. Montaigne 4 Şubat 1923'te Curzon'un Lozan'dan ayrılmasına yakın saatlerde, İsmet Paşa'ya Müttefikler adına bir formülle gelmişti ve İsmet Paşa bu formülü iki kez reddettikten sonra Montaigne'nin üçüncü düzenlemesini kabul etmişti. 5 Şubat'ta Marki Garroni ve Bompard İsmet Paşa ile bir araya gelerek bu formülün detayları üzerine tartışmışlardı ve hemen hemen maddeler üzerinde anlaşmışlardı. 7 Şubat günü Konferans Sekreteri Massigli, Müttefikler adına formül teklifini tekrarlamıştı. İsmet Paşa Anadolu'ya dönerken yolda konakladığı Bükreş'te, Romanya Başbakanı da kendisine Montaigne Formülünün çok iyi hazırlandığı yönünde telkinlerde bulunmuştu. Son olarak İsmet Paşa Ankara'da bulunduğu sıralarda Fransa'nın resmi bir memuru olan Albay Moujın de Fransa adına BMM Hükümeti'ne yazılı bir nota vererek bu formülü tekrar dile getirmişti.¹⁰⁷

Montaigne formülü Türk egemenliğinde yaşayan yabancıların hukuksal ve sosyal durumuna ilişkin maddeleri içermekteydi. Metin şöyleydi: *"Türk Heyeti'nin daha önce bildirdiği gibi, BMM Hükümeti yabancıların mahkemeler önünde bütün haklarını korumayı garanti edecek durumdadır ve bu yetkiyi herhangi bir yabancı etki altında kalmadan, kendi bağımsızlığı çevresinde sağlayabilecektir. Bu arada geleneklerin ve medeniyetin ilerlemesine katkıda bulunacak reformlar yapmak üzere anketler ve etütler yapmaya olumlu bakmaktadır. Bu görüş doğrultusunda Türk Heyeti şu bildiriye yapmak ister;*

¹⁰⁶ A. Temiz, **Velid Ebuzyiya'nın Lozan Mektupları**, s. 153.

¹⁰⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s. 345-346; M. Gül, *"İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan"*, s. 24.

BMM Hükümeti, 1914 – 1918 Harbi'ne katılmamış ülkelerin içinden seçilecek danışman hâkimleri (La Haye Uluslararası Mahkemesi'nin tesis edeceği bir listeye dayanarak) memur olarak atayacak ve devamlı olarak ihtiyaç duyduğu sürece ve beş yıldan daha az olmayacak şekilde hizmetine alacaktır. Bu danışman hukukçular Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak çalışacak ve komisyon ve hukuki reform çalışmalarına katılacaklar, İstanbul ve İzmir şehirlerindeki Türk sivil, ticari ve ceza mahkemelerinin çalışmalarını özel olarak takip etmekten sorumlu olacaklardır ve bütün sivil, ticari ve ceza uygulamalarından ortaya çıkabilecek şikâyetlere şahit olacak ve bu gözlemleri Adalet Bakanlığı'na bildirmek suretiyle Türk kanunlarının uygulandığını garanti edeceklerdir. Temyizle ilgili hususlarda şartlı serbest bırakmalar halkın güvenliğini ve soruşturmayı zora sokmadığı sürece tavsiye edilecektir. Sivil ve ticari konularda bütün uzlaşmalar kabul edilecektir ve sivil düzeni bozmadığı sürece tahkim kararları mahkeme başkanı tarafından birinci derecede uygulanacaktır. Bu bildiri beş sene için geçerlidir.”¹⁰⁸

İkinci dönem Lozan Konferansı'nda adli kapitülasyonlar 27 Nisan günü görüşüldü. Kapitülasyonların kaldırıldığı hususunda görüş birliği vardı ancak tarafların kendilerinin hazırladıkları metnin tutanaklara geçmesini istemeleri, bu meseleyi çıkmaza sokmaktaydı. Dahası Müttefiklere göre; Osmanlı Devleti yöneticileri ve Müttefik Devletlerin yöneticileri arasında yapılan uzun antlaşmalar dizisi olan kapitülasyonlar ancak yeni bir antlaşma ile sonlandırılmalıydı. İsmet Paşa'nın tezini Müttefiklerin tezinden ayıran da bu husustu. Gerçekten de uluslararası bir antlaşmanın ancak yerine yenisi yapıldığında ya da öngörülen usulün uyarınca sona erdirildiği bildirildiğinde eskisinin kaldırılması devletler hukuku kuralıdır.¹⁰⁹ Bu görüşmenin ardından İsmet Paşa Rauf Bey'e İngilizlerin Montaigne Formülünü reddetmekte ısrarcı olacaklarını bildirmekteydi.¹¹⁰

¹⁰⁸ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?** s. 306; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele**, s. 121; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 152-153. Rıza Nur bu formülün kendisi ile İtalyan delege Montaigne arasında hazırlanmış olduğunu ileri sürmekteydi. Müttefiklerin Türk Heyeti'ne verdikleri antlaşma taslağının çoğu maddesi gibi adli kapitülasyon maddesi de oldukça ağırdı ve bu sebeple Rıza Nur bu madde üzerinde Montaigne ile özel bir çalışma yapmaktaydı. Aldıkları karara göre; beş sene için Avrupalı bir memur Türk vatandaşı olarak mahkemelerde bulunacak ve hiçbir hükme tesir edemeyecekti. Rıza Nur bu kararın tüm heyetlerce kabul edilmesi için bu karar üzerinde kendisinin Montaigne'yi ikna etmesine rağmen, formülün onun adı ile yayınlanmasına hiç tepki göstermediğini belirtmekteydi. Rıza Nur'a göre böylelikle Müttefikler bu formüle ön yargıyla yaklaşamazlardı. (Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s.172-173; Nurer Uğurlu, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 214-216.)

¹⁰⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 27-28.

¹¹⁰ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 226.

Montaigne Formülü hakkında olup, adli kapitülasyonların ikinci toplantısı 4 Mayıs günü yapıldı. Tüm olayların tutanakta olmasına rağmen, Montaigne sorumluluktan kaçınmak için yaptığı konuşmada kendisini aklamaya çalışmaktaydı. Montaigne 4 Şubat akşamı bu formülü İsmet Paşa'ya sunduğunu kabul etmekteydi, ancak İsmet Paşa'nın o akşam değil ertesi gün formülü kabul ettiğini, konferansın kesilmemesi için ortaya atılan bu formülün bir değerinin kalmadığını bildirdi. İsmet Paşa; bu formülün sadece bir kişi tarafından değil, Konferansın Genel Sekreteri dâhil, Ankara'daki Fransız temsilcisine kadar defalarca öne sürüldüğünü dile getirdi. Pelle, hem Montaigne hem de Ankara'da bulunan Mougen'in sözlerinin bir kıymeti olmadığını, resmi bir mahiyet taşımadığını savundu. İsmet Paşa bu meseleyi halledilmiş olarak kabul ettiğini, Müttefiklerin konferansın ilk kısmında halledilen meselelerde geri adım atmadıkları gibi kendisinin de bu meselede geri adım atmayacağını ifade etti. Amerikan delegesi Grew de formülü reddetmekteydi.¹¹¹ Rumbold; Montaigne ile yapılan görüşmelerin resmi görüşme olmadığı için alınan ve kabul edilen kararların da bu sebeple resmîyet taşımadığını, yapılan bu görüşmenin amacının o anda sunulan antlaşma projesini kabul ettirmeye yönelik olduğunu ve proje kabul görmediği için bu formülün de geçersiz olduğunu ileri sürdü. Rumbold, yabancılarla ilgili görülecek tüm davalarda yabancı danışmanın bulundurulması şartını yineledi. Pelle ve Montaigne Rumbold'u desteklediler.¹¹² Tartışmalar sürdürüldü ve herhangi bir karar alınmadan daha sonra tartışmaya devam edileceği bildirilerek başka maddelerin görüşülmesine geçildi.¹¹³ İsmet Paşa bu konuyu Rumbold ile özel olarak da konuştu, fakat Rumbold tavrını korudu.¹¹⁴

Rumbold tavrını korudu ancak bir yandan da edindiği istihbarat doğrultusunda gelecek için planlarını oluşturmaktaydı. İstihbarat raporları İsmet Paşa'nın bu formülün kabul görmemesi üzerine konferansı kesip ülkesine dönmeye yetkili olması yönündeydi. Rumbold bu durumda, en nihayetinde formül üzerinde İsmet Paşa'nın istediklerinin olacağını kabulleniyordu.¹¹⁵

¹¹¹ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923**, s. 165; S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, s. 171; M. Gül, "*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*", s. 24.

¹¹² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 51-53; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 155; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 165.

¹¹³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 54-61; A. N. Karacan, **Lozan**, s. 347- 354.

¹¹⁴ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 317.

¹¹⁵ S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 166.

Fransız delege Pelle'nin bu konudaki tutumu oldukça ilginçtir. Çünkü Müttefikler ikinci dönem görüşmelerine katılmadan 21 Mart 1923 tarihinde bir araya geldiklerinde Bompard Curzon'un kendisinin onayı olmadan adli kapitülasyonlarla ilgili alınan kararı tanımadığını belirten sözlerine karşı çıkararak Curzon'un onayının olduğunu hatırlatarak formül üzerinde Müttefiklerin sorumlu olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁶ Bu toplantıda kabul edilen husus konferansta reddedilmekteydi. Daha da ilginç olan durum ise İtalyan ve Fransız delegelerinin yine İngiliz stratejisine mahkum kalmalarıdır.

İsmet Paşa Müttefiklerin daha önce kabul ettikleri formülü yeniden tartışmaya açtıklarını Rauf Bey'e bildirdi.¹¹⁷ Montaigne Formülünde Müttefiklerin geri adım atmasına BMM Hükümeti'nin tepkisi sert oldu ve İsmet Paşa'dan formülün değişikliğinde ısrar edilmesi durumunda konferansın kesileceğinin Müttefiklere bildirilmesi istendi.¹¹⁸ Bu mesele İsmet Paşa'nın, haklı olarak en katı tutumunu sergilediği meselelerden biri oldu. Çünkü daha önce kabul edilen bir hususun tekrar ortaya konması kabul edilebilir değildi.¹¹⁹ İsmet Paşa bu konuda hükümetinin önerilerinin dışına çıkmayacaktı. Müttefiklerin istedikleri sistemin dünyanın hiçbir bağımsız ülkesine uygulanmadığının farkındaydı.

Montaigne Formülüne karşı Rumbold'un hazırladığı yeni teklif oldukça ağırdı. Bu teklif üzerinde sert tartışmalar yapıldı. İsmet Paşa başından beri sürdürdüğü tutumundan vazgeçmeyince Rumbold, İsmet Paşa'nın istediğini kabul etti. Haziran ayı başlarında birçok mesele üzerine tarafların katı tutum göstermelerinden dolayı, BMM Hükümeti Müttefiklere nota gönderdi. İsmet Paşa barış istemekteydi ancak hükümetinin talimatına uymak zorundaydı. Bu bakımdan Rumbold, İsmet Paşa'yı hükümetine karşı güçlendirmek için iki meseleyi çözüm yoluna koydu. Bunlardan biri de adli kapitülasyonlar üzerine olumlu açıklamalar yapmasıydı.¹²⁰

Türk egemenliğindeki yabancıların herhangi bir suç işlemeleri halinde Türk vatandaşlarıyla aynı cezaya çarptırılması gibi hükümleri içeren ve hemen hemen Montaigne Formülüne yakın hatta ondan da daha iyi içeriğe sahip yeni formül, 4 Haziran

¹¹⁶ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, s. 311.

¹¹⁷ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 270- 271.

¹¹⁸ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 274- 275.

¹¹⁹ A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 157.

¹²⁰ **Vakit**, "Konferansın 3 Düğümünden 2'si de Çözüldü", 31 Mayıs 1339/1923, S. 1363, s. 1; S. Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, s. 175-177; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 269.

oturumunda ele alındı.¹²¹ İsmet Paşa bu bildiriye kabul etti.¹²² Böylece İsmet Paşa tutumunda ısrarlı davranarak önemli bir meseleyi lehte çözümlenmeyi başardı.

III- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü saat üçü dokuz geçe attığı imza ile yıllardır süren savaflara son noktayı koyuyordu.¹²³ İsmet Paşa o günü şöyle anlatmaktaydı: “...İmza edeceğim ilk vesikayı elime aldığı zaman, görüştüklerimize uygunluğunu kontrol için baştan aşağı okuyacakmışım gibi bir gözden geçirmeye koyuldum... Bu hareketim, “dokuz ay uğraştıktan sonra galiba yeniden baştan başlayacağız, başımıza iş çıkaracak” diye şakalaşmalara sebep oldu. Bu hava içerisinde muahedenin kendisini, bütün eklerini imzaladım.”¹²⁴ İmza töreni ve akabinde verilen yemekten sonra İsmet Paşa oteline dönünce Mustafa Kemal Paşa'nın şu telgrafıyla karşılaştı:¹²⁵ “*Millet ve Hükümetin Zâtı Devletlerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla tamamladınız: Memlekette bir dizi yararlı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir başarıyla taçlandırdınız. Parlak hizmetlerinizden dolayı Zâtı Devletlerinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden Delegasyon üyelerini teşekkürle tebrik ederim.*”¹²⁶ Bu telgrafa İsmet Paşa; tüm heyet üyeleri adına teşekkürlerini ve Türk milleti için yaptıklarından dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya şükranlarını bildirerek cevap verdi.¹²⁷

Lozan Barış Antlaşması'nda kapitülasyonlarla ilgili madde şöyledir:

“MADDE 28

Bağutlu Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'de Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler.”¹²⁸

¹²¹ BOA, HR. İM: 16-148; S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 157; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 366.

¹²² Bildiri tasarısı için bkz. S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, T. II, K. I, s. 179-181; A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 405.

¹²³ A. Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, s. 657; **Vakit**, “*Sulhün İmza Merasimi*”, 25 Temmuz 1339/1923, S. 2018, s. 1; **İkdam**, “*Dün Akşam Şark Sulhü Muahedenamesi İmza Edildi*”, 25 Temmuz 1339/1923, S. 9467, s. 1; **Hâkimiyet-i Milliye**, “*Memlekette ve Lozan'da Yapılan Sulh Merasimi*”, 29 Temmuz 1339/1923, S. 876, s. 1.

¹²⁴ İ. İnönü, **Hatıralar**, s. 414-415.

¹²⁵ **İkdam**, “*Gazi Paşa'dan İsmet Paşa'ya Tebrik*”, 26 Temmuz 1339/1923, S. 9462, s.1.

¹²⁶ B.N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, II, s. 607.

¹²⁷ Bilal N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar (1920 – 1923)**, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 493.

¹²⁸ Antlaşmanın maddeleri için bkz. **Lozan Sulh Muahedenamesi 24 Temmuz 1923**, Dışişleri Bakanlığı KTYM Bürosu, Yunan İşleri Şubesinde hazırlanmıştır, 1966, s. 11-95; **Düster**, III/5, (11 Ağustos 1339 – 19 Teşrinievvel 1340), Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931 s. 13-131, 305; M. C. Bilsel, **Lozan**, II, s. 584-636.

İsmet Paşa Lozan'daki işlerini bitirip hemen memleketine döndü ve 13 Ağustos'ta Meclis'in huzuruna çıktı. Vekiller antlaşmanın bazı maddelerini eleştirmektedirler. İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey antlaşmanın tamamlanmadığını ileri sürerek, imzadan sonraya bırakılan meseleler üzerinde durdu. Kapitülasyon meselesinin tamamen kaldırılmadığını bu sebeple antlaşmayı onaylamak için oy veremeyeceğini bildirdi. Eleştiriler genelde sınırlar üzerine yapılmaktaydı.¹²⁹ 23 Ağustos gününe kadar süren görüşmeler akabinde yapılan oylamada, antlaşma 13 oya karşı 207 oyla kabul edildi.¹³⁰ Lozan Barış Antlaşması diğer Müttefik Devletleri'nin antlaşmayı meclislerinde onaylatmalarından sonra 26 Ağustos 1924'te tam anlamıyla yürürlüğe girdi.¹³¹

Rıza Nur Tevhid-i Efkâr başyazarı Velid Ebuuzziya'ya verdiği mülakatta da; Lozan Antlaşması'yla yurdun her türlü yabancı müdahalesinden ve kapitülasyonlardan kurtulduğunu, Avrupa devletleri gibi bağımsız olduğunu söylemekteydi. Rıza Nur'a göre; beş sene zarfında bu antlaşmanın kalan sorunları da halledilecekti. İsmet Paşa'ya göre, savaşta nasıl bütün dünya devletleriyle uğraşıldıysa, Lozan'da da barış için bu devletlerle mücadele etmek zorunda kalındı. İsmet Paşa; Anadolu'da verilen mücadelede karşılarında Yunan birliklerinin olduğunu, Lozan'da ise bütün büyük devletlerin bulunduğunu ve Türk Heyeti'nin bu devletlerin temsilcilerine ayrı ayrı söz geçirmekte zorlandığını anlatmaktaydı. İsmet Paşa'ya göre bu devletlerin zorluk çıkarmalarının nedeni, Türkiye'yi hür ve bağımsız görmek istememeleri ve Türkiye coğrafyasını babalarından miras kalan bir çiftlik gibi görmelerinden kaynaklanmaktaydı.¹³²

¹²⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, II /1, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 245-252; Seydi Vakkas Toprak, "Lozan Antlaşmasının İmzalanması Ve Onaylanmasının Tanin Gazetesinde Yankıları", <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/001-SEYD%C4%B0-VAKKAS1.pdf>, (Erişim tarihi 01. 10. 2019), s. 7.

¹³⁰ **BCA**, 030/10//197/350/14; **TBMM Zabıt Ceridesi**, II /1, s. 284-291.

¹³¹ T. Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, s. 306-310.

¹³² Seydi Vakkas Toprak, "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhid-i Efkâr Örneği", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11, S.27, 2014, s. 96-97.

SONUÇ

Yıllardır savaşın her türlü yüzüyle muhatap olan Türk milleti Lozan'da imzalanan antlaşma ile artık normal yaşantısına geri dönebilecekti. Sözü geçen antlaşma Türk milletine, tam bağımsız bir ülke ve bu ülkenin tüm kaynaklarını vaat etmekteydi. Topyekûn bir mücadele nihayetinde şerefli bir barış antlaşması elde edildi. Bu süreçte görüşmeler uzadıkça ve çıkmazlar yaşandıkça İsmet Paşa farklı bir savaş alanına girdiğinin farkına varacaktı ve yıllar sonra o günleri anlatırken; “*Lozan'da çektiklerimi tasavvur edebilseydim, gitmemekte ısrar ederdim*” diyecekti. İsmet Paşa omuzundaki bu ağır sorumluluk ile Lozan'a gittiğinde Türk ordusunun kazandığı zaferin bilincinde olarak her meseleye bu zaferin getirdiği gurur ve eşitlik prensibiyle yaklaştı. Avrupa kamuoyu her ne kadar Türk ordusunun sadece Yunan ordusunu mağlup ettiğini kabullenmiş görünse de, Türk Heyeti konferans toplantılarında ve basınla yapılan temaslarda, zafer kazanan bir ordunun ruhunu hep canlı tuttu. İsmet Paşa müzakerelerde gün geçtikçe yeni şeyler öğrendi, her ortama ayak uydurdu ve diplomatik usulleri hemen edinebildi. Lozan'ın ilk günlerinde farklı bir savaş alanına girdiğini fark eden İsmet Paşa, kendini bu alanın kurallarını öğrenmeye verdi. Curzon İsmet Paşa'yı, birinci sınıf diplomat ve usta bir müzakereci olarak takdir etmekteydi. Rumbold'a göre de Müttefikler için antlaşma tatmin edici olmamakla birlikte mevcut koşullarda elde edilebilecek en iyi sonuçtu. İsmet Paşa'nın görüşmeler boyunca çok iyi müzakere yaptığını, tek bir noktada dahi gereksiz yere vazgeçmediğini belirtmekteydi. Fransız delege Pelle, İsmet Paşa'nın müstakil bir asker olduğu kadar mükemmel bir diplomat da olduğunu, az fakat öz konuştuğunu ileri sürmekteydi. Amerikan delegesi Grew, İsmet Paşa'nın bütün müttefiklerin sırtını yere getirerek büyük bir diplomatik mücadele kazandığını vurgulamaktaydı.

Lozan Barış Antlaşması ile elde edilen başarıların en önemlilerinden biri kapitülasyonlar meselesiydi. Osmanlı Devleti'nin en muzdarip olduğu meseleydi ve yıllardır kaldırılması için çaba göstermekteydi. Devlet 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi anlamda Batı'ya bağımlı hale geldi ve ülke kaynaklarını nasıl kullanacağını bile borçlandığı devletlerin temsilcilerinin oluşturduğu bir kurul belirlemekteydi. Bu durumun Lozan'da Türkiye lehine çözümlenmesi elbette ki büyük bir başarı olarak görülmekteydi. Ancak konferansın en çok uğraştığı bir mesele olarak tarihe geçen kapitülasyonlar konferansın kesilmesine bile neden oldu. İsmet Paşa Ankara'dan aldığı talimata göre geriye küçük bir adım dahi atmayınca görüşmeler uzamaktaydı ve ilişkiler gerilmekteydi. Konferans ikinci kez toplandığında yeniden kapitülasyonlar üzerine müzakerelere başlandı ve 4 Haziran 1923 günü Türk Heyeti'nin

istediği içeriğe sahip bildiri kabul edildi. İsmet Paşa nihayetinde istediği neticeyi elde ederek çok önemli bir meseleyi halletmiř oldu.

Lozan'da imzalanan antlaşma metni ve belgelerle sadece bir barış yapılmadı, aynı zamanda Türkiye ile Batı Devletleri arasında siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal ilişkiler de yeni bir düzene koyuldu.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

2- Resmi Yayınlar Ve Tutanaklar

Düstur, III/5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I/3, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, I/24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

3- Gazeteler

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Vakit

4- Kitaplar

AKYOL, Taha, **Bilinmeyen Lozan**, Doğan Kitap, İstanbul, Ocak 2014.

APAYDIN, Bahadır, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı – Türk Adli ve İdari Modernleşmesi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013.

ARAS, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim**, Tan Kitapevi.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 14, Kaynak Yayınları, Ankara, Ağustos 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, III, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** Doğan Kitapçılık, İstanbul, Haziran 2007.

BIYIKOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

BİLSEL, M. Cemil, **Lozan**, II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1933.

ÇELEBİ, Mevlüt, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Haziran 1999.

- DEMİRCİ, Sevtap, **Belgelerle Lozan Taktik Stratejik Diplomatik Mücadele**, Alfa Yayınları, İstanbul, Mayıs 2011.
- EYYUPOĞLU, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- GREW, Josep C, **Lozan Konferansı (1922 – 1923)**, Çev. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- İNÖNÜ, Erdal, **Anılar ve Düşünceler**, İdea Yayınları, İstanbul, Ocak 1996.
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014.
- İNÖNÜ, İsmet, **Defterler (1919 – 1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- KARACA, Ali Naci, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul, Kasım 2007.
- KOÇU, Reşat Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300 – 1920 Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1924**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.
- Lozan Sulh Muahedenamesi 24 Temmuz 1923**, Dışişleri Bakanlığı KTYM Bürosu, Yunan İşleri Şubesinde hazırlanmıştır, 1966.
- MERAY, Seha L, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 4, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- _____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 1, T. II, K. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.
- _____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 2, T. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- MUMCU, Ahmet, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara, 1983.
- NUR, Rıza, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 1, Ankara, 1998.
- SONYEL, Salâhi R. **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- SONYEL, Salahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
- SOYSAL, İsmail, **Tarihçeler ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- _____ **Lozan Telgrafları**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

_____ **Lozan Telgrafları**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

_____ **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Aralık 2012.

TEMİZ, Ahmet, **Velid Ebuuzziya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mart 2007.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

UĞURLU, Nurer, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

WALDER, David, **Çanakkale Olayı**, Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

5- Makaleler ve Bildiriler

BAYTAL, Yaşar, “*Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki Yansımaları*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 963-995.

ÇUFALI, Mustafa, “*Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü*”, **Türk Yurdu Dergisi**, IX-XX, S. 148-149, (Aralık 1999 – Ocak 2000), s. 156-164.

GÜL, Muhittin, “*İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları Mudanya ve Lozan*”, **Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1994, s. 13-27.

KAŞTAN, Yüksel, “*Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğaları Meselesine Analitik Bakış*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 103-135.

ÖKSÜZ Hikmet – İsmail Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 209-238.

SÜRMEİLİ, Serpil, “*Ebuuziyazade Velid Bey'in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa'yı Gülcemal Vapurunda Köstence'de Beklerken (10-16 Şubat 1923)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 267-284.

ŞİMŞİR, Bilal, “*Lozan'a Göre Azınlıklar*”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 171-195.

TAĞMAT, Çağla D. “Lozan Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV, S.29, 2014-Güz, s. 151-173.

TOPRAK, Seydi Vakkas, “Lozan Antlaşması’nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhîd-i Efkâr Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11, S.27, 2014, s. 83-102.

6- İnternet Kaynakları

TOPRAK, Seydi Vakkas, “Lozan Antlaşmasının İmzalanması Ve Onaylanmasının Tanin Gazetesinde Yankıları”, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/001-SEYD%C4%B0-VAKKAS1.pdf>, (Erişim tarihi 01. 10. 2019).

